

DEMOKRATİK YÖNETİMİN UNSURLARI VE DEMOKRASİNİN ANAYASAL GÜVENCELERİ

*Yrd. Doç. Dr. Kemal ŞAHİN**

GİRİŞ

Demokrasinin anayasal güvenceleri tartışmalı olmakla birlikte, demokratik yönetimin korunmasının gerekliliği ve bunun anayasada yer alması noktasında, sivil toplumun yaşatılması -bu çerçevede toplantı yapma ve dernek kurma hakkı, seçme ve seçilme hakkı, seçimler ve siyasi partiler sayılabilir.¹ Demokrasinin anayasal güvencelerinin neler olması gerektiği ifade edilirken, bir ülkenin kendine özgü mevcut şartlarına da bakmak gerekebilir. Bu noktadan bakıldığı zaman, Türk demokrasisinde askeri gücün mutlak şekilde kontrol edilmesi zorunluluğundan ve bunun da anayasada bir güvence olarak yer alması gereğinden söz edilebilir. Ülke çok kimlikli ve buna bağlı bir federal yapıya sahipse bu türden güvencelerin anayasal sistemde öngörölmüş olması doğaldır. Örneğin, kimi Kanada'lı anayasa hukukçuları, Kanada anayasal sisteminin dört esasa dayandığını söylemektedir; bunlar şöylece özetlenebilir: Demokrasiye dayanan parlamenter demokrasi modeli (parliamentary democracy), federalizm (federal government), kişi ve grup hakları (individual and group rights), ve yerli hakları (Aboriginal rights).²

Ancak bu her yerde federalizmin daha demokratik bir yönetim biçimi sunduğu için tercih edilmesi gerektiğini bize göstermez.³ Öte yandan azınlık hakları ya da yerli hakları bu unsurların varlığına ve konumuna bağlıdır. Federalizmin alternatifi olarak bölgesel yönetim ya da belirliliği bir özerkliğe sahip yerel yönetimler daha demokratik bir yönetim modeli olarak düşünülebileceği gibi, federal sistem içerisindeki federe yönetim birimlerinin kesinlikle üniter yapı içerisindeki yerel yönetimlerden daha demokratik olacağını söylemek ne kuramsal ne de ampirik açıdan doğrulanamaz.⁴

* Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku ABD Öğretim Üyesi.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Norman Dorsen, Michel Rosenfeld, Andras Sajo & Susanne Baer, editörler, **Comparative Constitutionalism: Cases and Materials**, West Group, St. Paul, Minnesota 2003, s. 1267-1372.

² Fatih Öztürk, **Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Politik Sorun ve Yargısal Aktivizm Doktrini: Anayasal Yargı Denetimi Gerekli mi?**, Beta, İstanbul 2012, s. 160.

³ Fakat federalizm, iktidarın sınırlandırılması bakımından (dikey sınırlama) önemli olabilir. Bkz. Karl Lowenstein, **Political Power and The Government Process**, University of Chicago Press, USA/Canada 1965, ss. 287 vd.

⁴ İç savaş öncesi ABD'de güney eyaletlerinin federal anayasaya rağmen (zira Massachusetts federe yönetiminde köleliğin anayasaya açıkça aykırı olduğu hukuki olarak kabul edilmişti)

Demokrasiye dayanan parlamenter sistem aslında demokratik yönetim, toplantı yapma ve dernek kurma hakkı, seçme ve seçilme hakkı-seçimler ve siyasi partileri ve bütün bu hakları kuşatıcı nitelikte bir ifade hürriyeti hakkını da içermektedir. Fakat, son yıllarda çok dikkat çekici bir şekilde demokratik yönetimlerin olmazsa olmazlarından biri de azınlık gruplarının⁵ korunması şeklinde ifade edilmektedir.⁶ Böylece bu çalışmada, demokratik yönetim kavramının ne anlama geldiğini soyut olarak tanımlamaktan ziyade, demokrasinin anayasal güvencelerinden birisi ve belki de en önemlisi olan demokratik yönetimin (democratic governance) ve kapsamının neler olduğu üzerinde durulacaktır.

I. Demokratik Yönetim

Pek çok yazarın haklı olarak belirttiği gibi, insan hakları ile hukukun üstünlüğü arasında gerçek anlamda çok sıkı bir ilişki vardır.⁷ İnsan haklarını korumayan bir devletin demokratik bir yapıya sahip olduğundan bahsetmek gerçekten imkansız gibidir.⁸ Devlet, azınlık bir grup tarafından kontrol edilip dizayn ediliyorsa -tıpkı geçmişte Güney Afrika örneğinde olduğu gibi- yine aynı durum geçerlidir. Bu azınlık grup; etnik, dini ya da zenginler topluluğu da olabilir. O zaman, o ülkede demokratik bir yönetimden söz edilebilir mi?⁹

Kabul edilmelidir ki, anayasalar tek başına demokrasinin güvenceleri olamazlar. Demokratik yönetimler, toplumdaki aldıkları meşruiyete dayanırlar. Bu da seçimlerle, halkın yönetime katılımı ve kamu hizmetini eşit şekilde almasıyla sağlanır.¹⁰ Bu ifadelerin aynısını hem Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirisi, hem de Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinde (madde 25) görmekteyiz.¹¹

köleliği sürdürmeleri bunun güzel bir örneğini teşkil eder. Bu eyaletlerin etkisindeki Federak Yüksek Mahkemenin de federe yönetim yanlısı tavrı son derece ilginç bir kararın verilmesine yol açmıştır. Bu karar için bkz. *Dred Scott v. Sandford*, 60 U.S. 393 in; <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/60/393/case.html>; Federal ve bölgesel yapıları devletler üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Uygun, **Federal Devlet: Temel İlkeler, Başlıca Kurumları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2007.

⁵ Burada azınlık grupları kavramını, etnik, dinsel ya dilsel gibi ayrımlara değil aynı zamanda demokratik süreçte ortaya çıkan azınlık (oyu) kavramını da katarak kullanıyoruz.

⁶ Will Kymlicka, **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights**, Oxford/New York 1995).

⁷ Bkz., Randall Peerenboom, “*Human Rights and Rule of Law: What’s the Relationship?*”, 36 Georgetown Journal of International Law (2005).

⁸ Barak Aharon, “*Foreword: A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy*” (2002) 116 Harv. L. Rev. 16.

⁹ Norman Dorsen vd., supra note 1, s. 1269.

¹⁰ Karagöz Kasım, Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Halk Girişimi, Ankara 2011, s. 27-30.

¹¹ Bkz., Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf> (Ağustos 15, 2012).

“Her vatandaş, bu Sözleşmenin ikinci maddesindeki ayrımlara ve makul olmayan sınırlamalara tabi tutulmaksızın şu haklara ve imkanlara sahiptir:

a) Doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu hizmetlerine katılma;

b) Seçmenlerin iradelerini serbestçe ifade etmeleri güvence altına alan, gizli olarak oy verildiği, genel ve eşit oya dayanan ve belirli aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde oy kullanma ve seçilme;

c) Genel eşitlik ilkesine uygun olarak ülkesinde kamu hizmetlerine girme.”

Demokratik yönetim, elbette ki hukukun üstünlüğü/hukuk devleti ilkesine dayanan bir modeldir. Ayrıca, demokratik yönetimin, “...temel ilkeleri, kapsayıcı katılımcılık (participation), beklentilere yanıt verebilme (responsiveness), şeffaflık (transparency) ve hesap verebilirlik (accountability) ve yetkilendirme (empowerment).”¹² BM Kalkınma Programı, Türkiye’deki demokratik yönetim modelinin geliştirilmesi çerçevesinde çalışma alanlarını;

1. Adalete Erişim ve Hukukun Üstünlüğü,
2. İnsan Hakları ve Güvenlik Sektörü Yönetimi,
3. Yerel Yönetim ve Sivil Katılım,
4. Kamu Yönetimi Reformu ve Yolsuzlukla Mücadele,
5. Kadının Güçlendirilmesi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği,
6. Güney-Güney İşbirliği (South-South Cooperation)¹³

olarak belirlemiştir¹⁴. İlgili alanlara bakılınca, demokratik yönetimin, hukukun üstünlüğü ve adalet, insan hakları ve güvenlik güçlerinin uygulamaları, yerel yönetimler ve sivil toplum, kamu yönetimine halkın etkin bir şekilde katılımı ve yolsuzluğun engellenmesi, kadın-erkek eşitliğinin gerçek anlamda sağlanması noktalarıyla irtibatlandırıldığı görülmektedir.

Karşılaştırmalı hukukta demokratik yönetimin içeriğini belirlemeye çalışmak, kabul edilebilir bir tanıma göre tercih edilen bir yöntem olarak karşımıza

¹² Bkz., UNDP Türkiye, “Demokratik Yönetişim”, <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=318> (20 Ağustos, 2012).

¹³ South-South cooperation, siyaset bilimcileri tarafından kullanılan bir terminoloji olup; gelişmekte olan ülkeler arasında, kaynaklar, teknoloji ve bilgi işbirliğinin gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Daha özel olarak da bu kavram, Güney Amerika ve Afrika Ülkeleri arasında 2006 yılında gerçekleştirilen bir zirve ile kurulan işbirliği olanaklarına referans yapmaktadır. Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/South%E2%80%93South_cooperation (20 Nisan 2013)

¹⁴ Supra note 9.

çıkılmaktadır.¹⁵ Bu da bizi, demokratik yönetimi oluşturan unsurların ya da koşulların neler olduğuna odaklanmanın daha önemli olduğu sonucuna götürmektedir. Aynı şekilde, son yıllarda demokrasi kavramı tanımlanırken, soyut bir tanımlamadan daha ziyade içinde barındırdığı özelliklerin dikkate alındığı görülmektedir ki; bu yaklaşım isabetlidir. Zira, soyut tanımlamalar göreceliliğe son derece açıktır. Nesnel unsurlar dikkate alınarak yapılacak bir tespitle en totaliter sayılabilecek rejimler dahi kendilerini demokratik olarak tanımlayabilmektedir. Aslında bu bir anlamda iyi bir şeydir; çünkü demokrasinin evrenselliğine delil teşkil etmektedir; fakat diğer yandan da kötü bir şeydir, zira demokratik yönetimi içeriği boş bir kalıba –fakat son derece esnek bir materyalden yapılmış renksiz bir kalıba- dönüştürmektedir. O yüzden de bu tehlikeyi bertaraf etmenin yolu, demokratik yönetimi tüm somut unsurlarıyla tanımlamak olabilir.

Avrupa Birliği Konseyi, 2003 yılından beri demokratik yönetimle ilgili olarak çalışmalarında bulunmuştur. Konsey, 2006 tarihli tebliğinde (2006 Commission Communication, doc. 12572/06), uluslararası ve karşılaştırmalı hukuka uygun bir tespitle; demokratik yönetimin herhangi bir özel modele sahip olmadığını, fakat pek çok yönünün/özelliğinin olabileceğine işaret etmiştir.¹⁶

Konsey, Kasım 2008 tarihinde ise, yerel yetkililerle ilgili bildirmede, sonuçlar kısmında, gelişimin aktörleri olan yerel yetkililerin demokratik yerel yönetimlere katkısının arttığına işaret etmiştir.¹⁷ Konsey, son olarak Mayıs 2009’da “Avrupa Birliği Çerçevesinde Demokratik Yönetime Destek Olmaya Doğru ve (Destegin) Arttırılması” adlı belgeyi kabul etmiştir.¹⁸ Anlaşılan o ki, demokratik yönetim kavramı karşılaştırmalı hukuk ve siyasette yerleşik bir kavram haline gelmiştir. Fakat, nasıl bir model olması gerektiği ve bu modelin esaslı parçalarının neler olması gerektiği noktasında çalışmaların devam ettiği görülmektedir.

Konsey yakın bir tarihte demokratik yönetim ve kültürel çeşitlilikle ilgilenen bir ofis kurmuştur. Bu ofisin (Konseye bağlı) ifadesiyle insan hakları ve hukukun üstünlüğü yanında demokrasi kavramı kilit bir rolle, Konseyin çalışmalarında yer almaktadır. Konsey, demokrasinin de demokratik yönetim anlayışına dayandığını, demokratik yönetiminde insan haklarının etkili bir şekilde korunması için esaslı bir şart olduğunu beyan etmiştir.¹⁹ Bu ifadelerden sonra,

¹⁵ “Elements of Democratic Governance”, Discussion Paper, <http://www.international.gc.ca/cippic/assets/pdfs/cip-pic/library/Discussion%20Paper%20%20Elements%20of%20Democratic%20Governance.pdf> (21 Ağustos, 2012).

¹⁶ Council of the European Union, “Democratic Governance and Democracy Support”, <http://www.consilium.europa.eu/policies/eu-development-policy-%28ec-wb-site%29/main-themes/democratic-governance-and-democracy-support?lang=en> (21 Ağustos, 2012).

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ “Directorate of Democratic Governance, Culture and Diversity”, http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/about/newdirectoriate_EN.asp (22 Ağustos, 2002).

neredeysse, demokrasi kavramı demokratik yönetimle eş anlamda kullanılır hale gelmiştir, denilse yanlış olmaz.

Harvard Kennedy School, 1 Ocak 2010 tarihinde, “Demokratik Yönetim ve Yenilik/Innovation (inovasyon) İçin Ash [Araştırma] Merkezi”ni kurmuştur.²⁰ Görünen o ki, günümüzdeki gelişmiş demokrasiler sürekli olarak demokratik yönetimin genel nüfusa daha etkin bir şekilde nasıl ulaştırılacağı kaygısıyla hareket etmektedir.

Demokrasinin bir hükümet modeli olduğu ve temel olarak şu dört özelliğe sahip olduğu ifade edilmektedir:²¹

- 1) Bağımsız ve adil seçimlerle hükümetin seçildiği ve değiştirilebildiği siyasi sistem,
- 2) Sivil hayat ve siyasete vatandaşların aktif olarak katılabildiği,
- 3) Bütün vatandaşların insan haklarının korunduğu,
- 4) Hukukun üstünlüğü; yasaların ve usul kurallarının eşit olarak bütün vatandaşlara uygulanmasıdır.

Pek çok yazar, demokratik yönetimin özellikleriyle ilgili olarak pek çok liste düzenlemiştir. Bu listelerin en kapsamlı olanlarından (eski tabirle “efradımı cami ağyarına mani) birisini sunmak mümkün olmasa da yazarların üzerinde durduğu en önemli noktanın, kurumsal boyut ve vatandaşların bu kurumlarla ilişkiye geçmesinin nasıl sağlanması gerektiği hususu olduğunu belirtelim.²² Günümüzün demokratik anlamda gelişmiş ülkelerinde genelde sistemin demokratik bir yönetim modeline sahip olup olmadığı bu verilerle kontrol edilmektedir.²³

Bu alanda; seçimler, siyasi partiler, insan hakları (demokratik sistemin işleyişi bakımından özel bir önemi bulunan ifade özgürlüğü hakkı özellikle ayrı bir başlık oluşturmaktadır), bağımsız ve tarafsız çoğulcu bir medya, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve bu çerçevede bağımsız bir yargı teşkilatı, sivililerin sistemi denetleyebileceği bir yapının olup olmadığı, kamu sektörünün denetlenebildiği ve anayasal sistemin yapısal işleyişi gibi verilere bakılmaktadır²⁴.

²⁰ “Ash Center”, <http://www.ash.harvard.edu/> (20 Ağustos, 2012).

²¹ What is Democracy?, <http://www.stanford.edu/~ldiamond/iraq/WhatsDemocracy012004.htm> (21 Ağustos, 2012).

²² Supra note 9, ss. 6-9.

²³ Bu konuda ABD Dışişleri Bakanlığının ve AB Komisyonunun ülke raporları örnek olarak gösterilebilir. Bu kurumların hazırlamış oldukları raporlara sırasıyla şu sitelerden ulaşılabilir: <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper> (05/12/2012);

²⁴ Erdoğan Mustafa, Anayasa Hukuku, 2009 Ankara, s. 105/122; Gözler Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, Bursa 2010, s. 258-261; Kaboğlu İbrahim, Anayasa Hukuku Dersleri, İstanbul 2011, s. 214-215; Atar Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, Konya 2009, s. 68-72.

Aslında bu unsurların birbirleriyle ilişkileri o denli güçlüdür ki, günümüzün modern devletlerinde bunlardan birinin tanınmaması diğerlerinin de inkarı anlamına gelebilecektir. Eğer verilen sıraya göre bir inceleme yapmak gerekir ise, demokratik sistemin mekanik işleyişinin en önemli aracı olan seçimler, hukuk devleti ilkesi, insan hakları kavramı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi olmadan demokratik olma özelliğini kazanamayacaktır. Hukuk devleti ilkesi olmadan seçimlerin güvenliğinden²⁵ söz etmek mümkün olmayacağı gibi; azınlığın ve azınlıkta kalanların muhalefet etme haklarının gerçekçi biçimde varlığını sürdürmesi de mümkün olmayacaktır. Demokratik yönetimde genellikle çoğunluğun despotizmi olarak anılan tehlikenin bertaraf edilmesi, bir oylamada (eşyanın doğası gereği zorunlu olarak) ortaya çıkan seçimin bertaraf edilmesi ya da bu süreçteki tercihin ortadan kaldırılması demek değildir; fakat daha çok bu sürecin devamında iktidarı kullananlar –ki bunlar demokratik bir seçim sürecinin sonucundan belirlenmiş olmakla tamamıyla demokratik meşruiyeti haiz iktidarlardır– tarafından yapılacak seçimlerin özellikle bireylerin temel haklarını ihlal edebilecek olanlarının yine meşru biçimde –fakat başka bir meşruiyet temeline dayalı olarak; insan haklarının korunması amacıyla– engellenmesi olarak anlaşılmalıdır²⁶. Dolayısıyla, bütün insanların ahlaken eşit olduğu temeline dayanan demokrasi anlayışı ile Eski Yunan’da uygulanan (eşitsizlik temeline dayanan) demokrasi anlayışı arasında önemli farklar vardır.²⁷ Başka bir ifade ile seçimler, seçilenlerin tüm faaliyetlerini meşru kılmaya yetmez. Bu meşruiyeti sağlayacak özellikle insan hakları gibi önemli ölçütler de bulunmaktadır. İnsan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesiyle hukuk devleti ilkesi arasındaki bağı herhalde burada açıklamaya çalışmak gereksiz olacaktır.²⁸

Burada demokratik sürecin işleyişinde doğrudan bir rolü bulunan ifade özgürlüğünü ve örgütlenme özgürlüğünü²⁹ –aslında insan hakları listesinin üyeleri

²⁵ Örneğin seçimler ile demokrasi ve anılan ilkeler arasındaki ilişki bakımından bkz. Guy S. Goodwin-Gill, *Elections Libres et Régulières*, Traduction par M. Khaled Boukhris, Nouvelle édition Augmentée, Union interparlementaire, Genève 2006, ss. 58 vd. Turhan Mehmet, *Anayasal Devlet*, Ankara 2005, s. 2-3.

²⁶ Gören Zafer, *Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2011, s. 113.

²⁷ Kuşkusuz en önemli farklılık, örneğin 400-500 Bin civarında nüfusa sahip Atina’da 30-40 Bin vatandaşın siyasi ve hukuki haklara sahip olması ve genel olarak bir insan hakları anlayışının bu dönemde bulunmayışındır. Hak kavramı –ne kadar temel olursa olsun– statüye verilmekteydi. Modern demokrasi anlayışının temellendirilmesindeki en önemli unsurun “eşitlik” olduğu dikkate alınırsa bu farklılık daha iyi anlaşılır.

²⁸ Özellikle çoğunluğun despotizmi konusunda bkz. Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu/Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, ss. 145 vd; Özgürlüklerin korunması konusunda kurumsal arkaplanın özellikle kuvvetler ayrılığı doktrini çerçevesindeki önemi için bkz. Carl J. Friedrich, **Constitutional Government and Democracy**, USA 1946, ss. 170 vd.

²⁹ Siyasi partileri özellikle klasik insan hakları pratiği içinde örgütlenme özgürlüğünün bir parçası olarak gördüğümüzden dolayı bu özgürlüğü ifade özgürlüğü yanında zikretme ihtiyacı hissettim.

olsa da- diğer insan haklarından ayrı bir yere koymak gerekmektedir. Zira bu özgürlükler, doğrudan sürecin yapısında mevcut olması gereken özgürlüklerdir ve örneğin bunların eksikliği bir *seçim* kavramının başına *demokratik* ifadesinin eklenmesine engel teşkil ederler. İnsan hakları listesinin diğer öğeleri bakımından ise durumun daha çok (ama kesin söylenemez, demokratik sürecin işleyişi ile ilgili kimi bağlantılar yapılabilir ise de bunlar ifade özgürlüğü kadar doğrudan olmayacaktır) eklektik olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse, en azından bu özgürlükler bakımından demokrasinin salt bir seçim işi olmadığını söylememizde bir sakınca bulunmamaktadır.

Şu halde, demokratik yönetimin tabii olduğu ilkelerin ve onun unsurlarının tespit edilmesi kadar bunların (belki anayasal düzeyde) güvence altına alınması da önemlidir. Hükümet siyasetlerinin her zaman ilkelerle bağdaşacağını söylemek insanlığın demokrasi tecrübesiyle ne kadar örtüşmektedir? 19. Yüzyıl Amerikan demokrasisine övgüler düzen Tocqueville bile çoğunluğun zorbalığından ve bunun demokrasi içerisinde nasıl önleneceğinden söz ediyorsa bunu ciddiye almak gerekir; zira Tocqueville bir demokratik yönetim hayranıdır.

Ancak burada bir parantez açarak yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için, bunları söylerken, seçmenlerin rasyonel olmadıklarını ya da ehliyetsiz oldukları için bu sonuçların doğacağını ileri sürmediğimi belirtmek istiyorum. Böyle bir tartışma bizi doğrudan, demokrasinin temellendirilmesiyle ilgili kuramsal tartışmalara götürür.³⁰ Benim burada yapmak istediğim son şey budur ve demokratik toplumda demokratik yönetimin asli unsuru olan seçmeni teşkil eden bireylerin Hobbesçu bir determinizm ile tanımlanamayacağını belki Aristocu bir insan anlayışı ile tanımlanması gerektiğini söylemekle yetiniyorum.³¹ Fakat, başka pek çok konuda olabileceği gibi (buna fen bilimleri alanı dahildir) sosyal bilimler alanında ve bu arada demokrasi pratiğinde de *yanlışlar* bulunabilir. Niceliğin her zaman niteliği de belirleyeceğini söylemek fazlasıyla Rousseaucu bir yaklaşım olacaktır. Ne var ki, demokrasiyi tercih etmemizi sağlayan neticenin her zaman doğru ya mükemmel olması değil; (diğer rejim örnekleriyle kıyaslanarak) daha kötü olmamasıdır. Eğer durum bu ise, kimi siyasetlerin, daha fazla sınanmış olan ilkelerle (örneğin masumiyet karnesi gibi) tartışılmasına ihtiyaç olabilecektir. Fakat bu sınamanın nasıl ve kim tarafından yapılacağı da bu ilkeler kadar önemlidir. Biz burada konudan sapmamak için, sınanmış ilkelerin yine çağdaş demokrasilerdeki sınanmış kurumlar aracılığı ile

³⁰ Bu konuda yapılan tartışmalar/demokrasi eleştirileri ve -bana göre- ikna edici bir cevap için bkz. David Spitz, **Antidemokratik Düşünce Şekilleri**, Çev. Şiar Yalçın, MEB Yayını, İstanbul 1994, ss. 119-142.

³¹ Böyle bir tartışmayla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. Raymond Plant, **Modern Political Thought**, Basil Blackwell, Oxford 1991, özellikle ss. 23-71.

siyasalara karşı uygulanabileceğini ve bunun sınırlarının da çağdaş demokrasilerde olduğu gibi tayin edilebileceğini söylemekle yetinmek zorundayız.³²

Peki bu ilkeler ve unsurlar anayasal düzeyde güvence altına alınmak zorunda mıdır? Aslında böyle bir zorunluluk yoktur, derken İngiliz modeli örnek gösterilebilir. Fakat, acaba İngiliz modeli dışında gösterebileceğimiz başka bir örnek model ya da modeller var mıdır? Daha da önemlisi, insan haklarının korunması açısından ulusal modellerin sağlamış olduğu anayasal güvencelerin bile pek çok yönetimde –ve bu arada kendi ülkemizde- ne kadar başarılı olduğunu gördük ki; İngiliz modelini ölçü alarak anayasal korumanın zorunlu olmadığını söyleyebileceğiz? Aslında sorunun yanıtı kendi içinde verildiğinden, burada bizim anayasal modeli konuşmamız gerekir.

Anayasal model, pratikte gerçekleştirilecek makul bir kurumsallığı oluşturmadıkça; soyut tanımlamalar –ki, bunlar ne kadar tımturaklı sözlerle ifade edilirse edilsinler- yağmura dönüşmeyen gök gürültüsü kadar faydasız bir yöntem olacaktır. Konuyu biraz somutlaştırır isek; örneğin insan haklarını koruma noktasında iç hukuktaki başarısızlığımız, uluslararası korumayı en üst düzeyde kurumsallaştırmamızı gerektirmektedir. Böylece biz 2004 yılında Anayasanın 90. maddesinde yapılan değişiklikle (temel hak ve hürriyetlere ilişkin uluslararası andlaşmaların statüsünü Anayasa ile kanun arasında bir yerde belirleyen değişiklik) 2010 yılında 148. Maddesinde yapılan değişikliğin (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde düzenlenen haklar listesi kümesi Anayasada düzenlenen haklar listesi kümesinin kesişim kümesinin statüsünü Anayasa düzeyine taşıyan değişiklik³³) isabetli olduğu konusunda herhalde mutabık kalabiliriz.

Biz yine asıl konumuza dönecek olursak, “demokratik yönetimin unsurları itibariyle ilkesel olarak kurumsallaştırılması anayasal düzeyde yapılmalıdır”, diyeceğim. Örneğin, demokratik yönetimi tanımlarken, temsili bir demokrasi modelinde onun en önemli unsurlarından biri olan siyasi partilerin³⁴ yapılarının

³² Söz konusu sınırlı kurumsal yapı, hukuk devleti ve buna bağlı kuvvetler ayrılığı doktrini çerçevesinde bağımsız yargı faaliyeti olabilir. Ancak bağımsızlığı burada abartmadığımı ve yargısal aktivizmin demokrasiye ne derece zarar verebilme ihtimalini dışlamadığımı belirtmek istiyorum. Fakat burada bu (zararsız) kabule dayalı olarak bu tespiti yaptığımı söylemek istiyorum.

³³ Bu parantez içi ifadeyi neden bu şekilde yazdığımı sorgulayanlar olacaktır; ancak burada bunu tartışmak bu çalışmayı amacından saptırarak ve başka bir yere götürecektir. Bu konuda belki yeni sistemin Fransız anayasal sistemindekine benzer biçimde bir anayasallık bloku (Le bloc de constitutionnel) oluşturduğunu söylemekle yetineceğim.

³⁴ Siyasi partilerin demokratik sistemin vazgeçilmez unsurları oldukları hemen her vesile ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından vurgulanmıştır. Bu konuda örneğin şu kararlara bakılabilir: United Communist Party of Turkey and others v. Turkey (App.19392/ 92), Judgment of 30 January 1998; Socialist Party and Others v. Turkey, (App.21237/93), Judgment of 25 May 1993; Freedom of Democracy Party v. Turkey, (App.23885/94), Judgment of 8 December 1999; Ayrıca şu eserlere bkz. Mustafa Koçak, **Siyasal Partiler ve**

demokratik olmasını sağlayacak kuralları anayasal düzeyde belirlemek gerekecektir. Siyasal partilere anayasal düzenlemede yer vermenin amacı onların özellikle ülkemizde karşılaşıldığı biçimiyle denetlenmesi ve kapatılma rejiminin düzenlenmesi amacına dönük olmamalıdır (belki bunların da güvence teşkil etmesi açısından anayasada düzenlenmesi söz konusu olabilir), fakat daha ziyade parti içi demokrasinin sağlanabilmesini olanaklı kılabilecek enstrümanların kurusallaştırılmasıyla ilgili olmalıdır.³⁵ Aynı şeyi demokratik bir seçim için uygulanacak seçim sistemi bakımında da düşünebiliriz. Bunlar doğrudan demokratik yönetim sürecinin asli yapısal unsurları olduğundan, bu tür tanımlamaların kazuistik olacağı gibi itirazları ise dikkate almamak gerekir.

Nihayet burada sorulacak bir başka soru da anayasal güvencenin sıradan yasal güvenceye göre neden daha üstün tutulması gerektiği üzerine olacaktır. Bu sorunun cevabı başlı başına bir çalışma konusu teşkil edecektir. Ancak yine böyle bir iddiada bulunan bir kişinin bu soruya makul bir cevap vermesi beklenecektir. Anayasaların Dahl'ın tanımladığı şekliyle oy birliğine yaklaşacak bir süper çoğunlukla³⁶ yapılması ya da değiştirilmesi gerektiği görüşünde olmadığını belirtmem gerekir. Fakat adi çoğunluktan da daha güçlü bir çoğunluk olması gerektiğine inanıyorum. Burada mevcut anayasanın kabul ettiği çoğunluk yönteminin makul olduğu düşüncesindeyim. Burada henüz şu soruyu yanıtlamış değilim: $\frac{1}{2}+1$ çoğunluğa göre örneğin $\frac{2}{3}$ çoğunluğu daha meşru kılan şey nedir? Aslında bu sorunun yanıtı $\frac{1}{2}-1$ azınlığa göre $\frac{1}{2}+1$ çoğunluğu ne meşru kılıyorsa aynı şey diyebilirim. Meşruiyetin başlı başına bir *doğruluk* ya da *haklılık* testi olmadığını yukarıda belirtmiştim. Fakat buradaki sorunsal *doğruluk* ya da *haklılık* üzerine değil *daha meşruluk* üzerine kurulmalıdır. Konuyla daha ilgili olan yanı ise, sosyal ve siyasal dalgalanmalarda ilkelerin siyasalara kurban edilmemesi için nitelikli çoğunluğun adi çoğunluğa göre daha az manipüle edilebileceğinin ampirik olarak kolayca test edilebilmesi ve doğrulanabilmesidir, her halde.

II. Daha İyi Bir Yönetim İçin Yapılabilecekler

Mark Bevir, daha iyi bir demokratik yönetim için anayasal ve yargısal reformların yapıldığını, ama yeterli olmadığını, bu çerçevede en etkili yolun ise,

Türkiye'de Parti Yasakları, Turhan Kitabevi, Ankara 2002.M. Tefik Gülsoy, "*Türkiye'de Siyasal Partilerin Anayasal Statüsü*", E-Akademi: 60 Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Şubat 2007; Ekrem Ali Akartürk, *Türk Hukukunda Siyasal Parti Yasakları*, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2008; Hüseyin Özcan/Murat Yanık, *Siyasi Partiler Hukuku*, Der Yayınevi, İstanbul 2011; İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Bağlamında Siyasal Partiler Rejimi, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012.

³⁵ Siyasal partilerin hukuk sistemi içerisindeki düzenlenmeleriyle ilgili olarak hem bir deskriptif çalışma hem de tartışmalar için bkz. Gülsoy, supra not 31.

³⁶ Robert A. Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, ss. 193 vd.

daha çok açıklayıcı detaylı bilgi ile uygulanacak kuralların karşılıklı etkileşimle belirlenecek çalışmalarla elde edilmesiyle ve nihayet halkın yönetime daha fazla katılımını sağlayacak modeller inşa ederek sağlanabileceği kanaatindedir.³⁷ Kuşkusuz daha iyi bir yönetim için yukarıda demokratik yönetimin unsurları olarak verilen elamanların realize edilmesi gerekir; ancak bu somut durumda her zaman kolay değildir ve pek çok paradoksal durumların ortaya çıkması da mümkündür.

Henüz demokrasisi emekleme düzeyinde olan Türkiye'nin, halkın katılımını sağlamadan/sağlayamadan yapılmaya çalışılan bir anayasa ile demokratik yönetimi ve onun sacayaklarını nasıl tesis edeceği belirsiz bir durum olarak gözükmektedir. Günümüzün gelişmiş demokrasileri, halkın sadece seçimlerde dört yılda bir oy kullanması olarak anlaşılmamaktadır. Aksine, gelişmiş demokrasiler halkın karar alma mekanizmaları sürecine nasıl ve ne şekilde, ne kadar daha çok katkı sağlayabileceği saikiyle hareket etmektedir.³⁸

Burada belki hatırlanması gereken şey, -G. Sartori'nin de işaret ettiği gibi- öncelikle yapılması gerekenin "anlaşmamakta anlaşılabilirliğini" kabul etmek olacaktır. Fakat, yönetime ilişkin bu belirleme sorunu çözmeye yetmez. Demokrasilerde yöntem neticede çoğunluğun iradesine çözümsüzlükte çözüm olarak başvurmak olacaktır; ne var ki, seçimler bunun her zaman bir karşılığı da değildir. Seçimlerde çoğunlukçu (belki bir zorunluluk olarak Rousseaucu bir genel irade kuramına dayanan majoritarian) demokrasiyi benimsemek zorunda kalabiliriz. Buna karşı önerilmiş olan (Arend Lijphart'ın önermiş olduğu gibi) (consensus (oydaşmacı) bir demokrasi de kimi temel konularda tercihe şayan olabilirse de bu, yönetişimin yüzde olarak ancak çok küçük bir alanına tekabül edebilir.³⁹ Bu alanı genişletmek ise amaçtan (demokratik yönetim amacından) çok ciddi bir sapmaya, bir azınlık yönetimine ve hatta tahakkümüne (minority rule) dönüşebilir ki; demokrasinin temelini oluşturan "her bir bireyin ahlaken

³⁷ Mark Bevir, **Democratic Governance**, Princeton University Press, Princeton 2010). Bkz., aynı fikirde olan, Christina Murray, "Anayasa Yapımına Halkın Katılımı ve Gelecek", in **Yeni Anayasa İçin Yol Haritası**, ed. Fatih Öztürk, Bion Matbaacılık, İstanbul 2012), ss. 17-30.

³⁸ Literatürde bu yöndeki yayınların sayısı son yıllarda çok ciddi bir şekilde artış göstermiştir. Thomas Hale & David Held, eds., **Handbook of Transnational Governance: Institutions & Innovations**, Polity Press, Cambridge 2011); David Osborne & Peter Plastrik, **Banishing Bureaucracy: The Five Strategies for Reinventing Government**, Penguin Books, England 2005; James G. March, **Democratic Governance**, Free Press, England 1995; Pippa Norris, **Making Democratic Governance Work: How Regimes Shape Prosperity, Welfare and Peace**, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

³⁹ Konsensus demokrasisi ve belirli durumlarda tercihe şayan olması hakkında bkz. Arend Lijphart, **Çağdaş Demokrasiler**, Çev. Ergun Özbudun/Ersin Onurduran, Yetkin Yayınevi, Ankara 1996.

eşit olduğu kabulü” açısından bunun reddedilmesi gerekir.⁴⁰ Burada Sartori'nin şu sözleri konunun bu boyutuna ışık tutmaktadır:

“Gösterileri seçimlere üstün tutarak övenler, eğer tutarlı olsalardı, kendi ölçütlerine göre bunun bir gösteri demokrasisi olduğunu söylemeleri gerekirdi. Benim ölçütlerime göre on milyonlarca yurttaşı evlerine sığınmaya ve kaçmaya zorlayan bir milyon gösterici ile bir rejimi olmasa bile, bir hükümeti devirmenin demokrasisiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu nedenle, belirtmek gerekir ki, gösteri demokrasisiyle kamuoyu ve bundan doğan onaylanmış yönetim-hükümet (consented government) ve onayla yönetim (government by consent) kavramları arasında pek az ortak özellik bulunmaktadır. Eğer demokrasi herkese yazgısını belirleme hakkı veriyorsa –ki veriyor- o zaman hükümet etmeye, yönetmeye ilişkin genel onayı veya tersine genel muhalefeti gösteren düşünce ve kanaatler, seçmenlerin genellikle seçimlerde ve ancak seçimler yoluyla açıkladıkları düşünce ve kanaatlerdir.”⁴¹

Yine de bu durum, (zorunlu olarak tercih edilecek) son tahlilde çoğunlukçu bir sistemin kusurlarını ortadan kaldırmak için bir takım çare ve çözümler aramamıza ve önerilerde bulunmamıza engel olmayacaktır. Öncelikle bu kusurların varlığı üzerinde mutabık kalmamız gerekir; sonra bunları, sözünü ettiğimiz bir azınlık yönetimine yol açmadan nasıl aşabileceğimizi konuşabiliriz.

Yine Sartori'nin işaret ettiği gibi, temsili bir demokraside halkın seçimler yoluyla politikaları belirlemedikleri, fakat politikaları koyacak kimseleri belirledikleri dikkatten kaçmamalıdır. Dolayısıyla seçimler sorunları değil sorunları belirleyecek olanları belirlemenin araçlarıdır. Peki seçimler ülkenin nasıl yönetileceğini değil de yalnızca ülkeyi kimin yöneteceğini belirliyor ise, salt seçime dayalı bir demokrasi modeli ne kadar tercihe şayandır?⁴²

Bu soruya belki seçimleri savunmak amacıyla şöyle bir yanıt verilebilir: seçimler salt bir yöneticiyi seçmenin ötesinde bir olgu/fenomendir. Seçimlerde yalnızca yöneticiler değil, aynı zamanda yöneticilerle birlikte onların seçim vaatleri, programları, projeleri vs. de tercihin konusunu oluşturur. Seçimlerin en önemli unsurlarında biri olan siyasi partiler bu tercihlerin somutlaşmasının bir örneğini oluşturmaktadır.

⁴⁰ Bu konuda bkz. Oktay Uygun, *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011.

⁴¹ Sartori bu paragrafın dipnotunda ise şunları belirtmektedir: “Bu sözlerden amaç, kamuoyu yoklamalarının ağırlık ve rolünü reddetmek değil, seçimlerin bir kanaat halini kaydetmek için kurumsallaştırılmış tek usul olduklarını pekiştirmektir. Bkz. Sartori, s. 98 ve dipnot için s. 137.

⁴² Tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sartori, ss. 113 vd.; ve ayrıca seçilmişlerin yasa yapımında seçmenin iradesi ile ne kadar (zayıf) bir bağının kaldığı ile ilgili bir tartışma için s. 347 vd.

Fakat yine de *oy verme davranışı* denilen olgunun belirleyici unsurlarına bakıldığında, seçmenin seçimlerde yöneticileri belirlerken söz konusu yöneticilerin –hatta belki siyasal partilerin- her bir somut vakada nasıl bir yönetim sergileyeceğini hesap ederek oy kullanmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Bir seçimde, seçmen için o kadar çok parametre vardır ki, (örneğin kendisini dindar/muhafazakar olarak gören bir kişinin parti liderinin salt bu özelliğine göre oy kullanması gibi) bu parametrelerin günlük yaşamda bireyin/seçmenin yaşamını etkileyecek bütün durumlar için tercihi yansıtacağını söylemek herhalde boş bir inanıştan başka bir şey olmayacaktır. Örneğin, Adalet ve Kalkınma Partisinin adayına oy vererek Belediye Başkanını belirleyen bir seçmenin, Belediye Yönetiminin Taksim'e alışveriş merkezi yapma kararına da onay vermiş olduğunu söylemek çoğunlukla yanıltıcı olabilir. Özellikle yerel düzeyde halkın yaşamını etkileyebilecek önemli projelerde yapılacak bir halkoylaması⁴³ eğer şartları (demokratik tartışma forumu ve düzgün bilgi akışı) var ise yararlı olabilir.⁴⁴

⁴³ Burada “halkoylaması” tabirini “referandum” ve “plébiscite” kavramlarına bir tartışma açmamak için özellikle tercih ettim. Bizim Anayasamızda referandum yolunun yalnızca anayasa değişiklikleri bakımından öngörülmüş olması bu anlamda sınırlayıcı olsa da adı bir yasama yoluyla yerel düzeyde bir konunun halka sorulması halinde bunun bağlayıcılığının kabul edilmesine anayasamızın engel oluşturacağını söylemek herhalde mümkün değildir. *Referandum* kavramı daha çok İsviçre’de uygulanan doğrudan demokrasi modeli için kullanılıyor olsa da aslında Roma ve 19. Yüzyıl Fransa’sında etkili biçimde kullanılan *plebiscite* ile arasındaki farkın oldukça zayıf olduğu belirtilmektedir. Her iki durumda da ortak olan bir konu üzerinde seçmenin doğrudan görüşünün alınmasıdır. Bizim için önemli olan nokta da budur. Herhalde halkın bir komudaki görüşü alındıktan sonra buna muhalif hareket edecek bir yönetim demokratik bir sistemde olsa olsa intihar ediyor demektir. Her iki kavram arasındaki ilişki için bkz. Norman Davies, “Comparing Referenda and Plebiscites”, in: http://www.therepublicans.com.au/index.php?option=com_content&view=article&id=78:comparing-referenda-and-plebiscites&catid=24&Itemid=117 (4 Haziran 2013); Farklı bir yoruma göre ise “*referandum*”, demokrasinin hizmetindedir; halbuki “*plébiscite*”, tek adamın (yönetiminin) hizmetindedir. Referandumun demokrasinin en tartışmalı konularından biri olduğu belirtilmekte, İsviçre’de uygulanan sistemin, “halkın oyuna başvurma” olarak nitelendirildiği; bununla birlikte geleneksel olarak her iki kavramın (referandum ve plebiscite) de kullanıldığı ifade edilmektedir. *Plebiscite* kavramının kökü latince *plebis scitum* kavramından geldiği bunun da halk/pleb kararname anlamına geldiği belirtilmektedir. *Referandum* ise, diplomatik bir tescildir; hür temsilci bu yolla talimatını ilke doğrultusunda bildirmektedir. Aslında 1975 tarihli *Grand Dictionnaire Universel*’e (Büyük Evrensel Sözlük) göre referandum kavramının temeli plebiscite’dir. Referandum kavramının mevcut olmadığı dönemde plebiscite sözcüğü modern anlamda referandumu tanımlamaktaydı. Aslında Napolyon ve Hitler’in referandumu, demokrasiyi reddetmek ve kişisel iktidarlarını pekiştirmek için bir silah (arme) olarak kullanmış olduklarına dikkat çekilmektedir. Özetle, belirtmek gerekir ki, medya mensupları ve siyasiler tarafından büyük bir hassasiyetle iki kavramın da çok farklı şeylermiş gibi takdim edilmesinin ciddi bir temeli bulunmamaktadır. Söz konusu bilgiler için bkz. “*Plébiscite et Référendum* », in: <http://droit-public-et-international.oboulo.com/plebiscite-referendum-42206.html> (13 Haziran 2013).

⁴⁴ Oy verme davranışına bağlı parametreler konusunda bkz. Sartori, ss. 119 vd.

SONUÇ

Aslında 90'lı yılların başında kimi yazarlar, demokratik yönetim hakkının yakın bir gelecekte demokrasilerin uluslararası arenada vazgeçilmez unsurlarından biri olacağını haber vermiştir.⁴⁵ Gerçekten de günümüzde gelişmiş ülkeler, sürdürülebilir gelişmeyi, demokratik yönetime ve onun sacayaklarına bağlı olarak tanımlamaktadırlar. Anlaşılan o ki, demokrasilerin kalitesi demokratik yönetim verileriyle ölçülmektedir. Demokratik yönetimin verileri, genel itibariyle siyaset biliminin metodlarıyla elde edildiğinden, ülkemizde de siyaset bilimcilerin ve hukukçuların bu alanlarda ortaklaşa çalışmaları kaçınılmaz görülmektedir.

Türkiye açısından demokratik yönetim kavramına bakacak olursak, demokratikleşme talepleri genellikle yerel yönetimlere özerklik verilmesi ya da katılımcı demokrasi üzerine yoğunlaşmaktadır.⁴⁶ Oysa ki, demokratik yönetim, halkın yönetime daha etkin bir şekilde katılımının nasıl sağlanacağı, yönetenlerin nasıl denetleneceği, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının en üst seviyede nasıl korunacağı noktalarına bağlıdır. Bu çerçevede, Türkiye'de demokrasinin kalitesinin artması ve etkin demokratik bir yönetim modeline sahip olunması için acil olarak yapılması gerekenler herhalde şunlar olabilir:

1. Hukukun üstünlüğü ilkesinin yasalarda ve anayasada yer alarak güçlü bir şekilde korunması ve desteklenmesi gerekir. Zira günümüzün karmaşık modern toplumlarında amaç ayrışmayı ve çeşitliliği ortadan kaldırmaya çalışmak değil; çözüm mekanizmalarını ve uzlaşmayı sağlayacak ilkeleri hukuk güvencesi altında tayin ve tespit etmektir.

2. Kamu yönetiminin bağımsız ve tarafsız kurumlar tarafından çok aktif bir şekilde denetlenmesinin sağlanması; yolsuzlukla mücadeleden hiç bir şekilde taviz verilmemesi gerekir. Bu çerçevede, Sayıştay denetiminden hiç bir organ istisna tutulmamalıdır. Sayıştay'ın da bağımsız özel sektörde ayrıca denetlenmesi gerekir. Üst düzey –müsteşar, vali gibi- siyasi takdir içerisinde olması gereken yüksek düzeyli görevliler dışında kalan tüm kamu görevlilerinin yükseltilmesi ve atama işlemlerinin tamamen liyakat esasına dayandırılması gerekir.

3. Yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin güçlü, aktif bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için üst düzey kamu otoritelerince desteklenmesi ve yasalarda bunun açıkça ifade edilmesi gerekir.

⁴⁵ Thomas M. Franck, “*The Emerging Right to Democratic Governance*”, 86 The American Journal of International Law (1992), ss. 46-91.

⁴⁶ Bu anlayış için bkz., Süleyman Yaman Koçak & Ali Ekşi, “*Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler*”, 21 SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi-, 21 Sosyal Bilimler Dergisi (2010), ss. 295-307.

4. İnsan hakları komisyonları, ombudsmanlıklar ve etik kurullar demokratik yönetimin ruhuna uygun bir şekilde sivil ağırlıklı üyelere teşekkül ettirilmelidir. Bu kurumlara yapılacak atamalarda toplumun bütün kesimlerinin kabul edebileceği kişiler tercih edilmelidir. (Bunun hukuk yoluyla bir oydaşma sistemine bağlanması mümkün olmayabilir, ancak yine bu bir ülkedeki demokratik kültürün kalitesinin göstergesi olacaktır.)

5. Toplumda dezavantajlı konumda bulunan grupların, özellikle kadınların ve çocukların- temsil kabiliyetinin önü açılmalı ve yalnızca engellerin kaldırılması ile yetinilmemeli –örneğin seçim kotaları gibi destekleyici edime (affirmative action) başvurulmalıdır.

6. Halkın anayasa yapımı ya da değişikliklerine ve yasa yapım sürecine aktif bir şekilde katılımını sağlayacak mekanizmalar kurulmalıdır.

7. Nihayet bu noktada demokratik yönetimle ilgili yayınların, konferansların ve seminerlerin teşvik edilerek yaygınlaştırılması için gerekli idari ve mali destek sağlanmalıdır.

Bütün bu sayılanlara ek olarak belki de en önemlisi olarak eğitim sisteminin demokratik kültürü sindirebilecek biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Bütün bunların test edileceği ilk yer, kuşkusuz hazırlanmakta olan anayasadır. Alternatif anayasa taslaklarının ve yine alternatif hükümlü anayasa taslaklarının, anayasa yapım süreci öncesi halk tarafından oylanabileceği enstrümanların (yasal mevzuatın ve belki bir anayasa değişikliğinin) bu anayasa sürecinin başında tamamlanması gerekirdi. Ancak, bunun için henüz geç değildir, Meclisin ilk işi bütün siyasi partilerin katılımı ile bu enstrümanları bir an evvel hazırlamak olmalıdır. Böylece sonuçta kabul edilecek metin, olabildiğince demokratik bir yöntemle kabul edilmiş olabilir. Aksi durumda, halk ehven-i şerre razı olmak durumunda kalacaktır ki; şimdiye kadar Türkiye’de anayasa kabulleri hep böyle gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Ash Center, <http://www.ash.harvard.edu/> (20 Ağustos, 2012).
- Atar Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Konya 2009. Arend Lijphart, **Çağdaş Demokrasiler**, Çev. Ergun Özbudun/Ersin Onurduran, Yetkin Yayınevi, Ankara 1996.
- Barak Aharon, “*Foreword: A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy*” (2002) 116 Harv. L. Rev. 16.
- Carl J. Friedrich, **Constitutional Government and Democracy**, USA 1946.
- Christina Murray, “*Anayasa Yapımına Halkın Katılımı ve Gelecek*”, in **Yeni Anayasa İçin Yol Haritası**, ed. Fatih Öztürk, Bion Matbaacılık, İstanbul 2012).
- Council of the European Union, “Democratic Governance and Democracy Support”,
- David Osborne & Peter Plastrik, **Banishing Bureaucracy: The Five Strategies for Reinventing Government**, Penguin Books, England 2005.
- David Spitz, **Antidemokratik Düşünce Şekilleri**, Çev. Şiar Yalçın, MEB Yayını, İstanbul 1994.
- Ekrem Ali Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasal Parti Yasakları**, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2008;
- Erdoğan Mustafa, **Anayasa Hukuku**, 2009 Ankara.
- Fatih Öztürk, **Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Politik Sorun ve Yargısal Aktivizm Doktrini: Anayasal Yargı Denetimi Gerekli mi?**, Beta, İstanbul 2012.
- Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu/Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996.
- Gören Zafer, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2011.
- Gözler Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Bursa 2010.
- Guy S. Goodwin-Gill, *Elections Libres et Régulières*, Traduction par M. Khaled Boukhris, Nouvelle édition Augmentée, Union interparlementaire, Genève 2006.
- http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/about/newdirector_en.asp (22 Ağustos, 2002).
- <http://www.consilium.europa.eu/policies/eu-development-policy-%28ec-wb-site%29/main-themes/democratic-governance-and-democracy-support?lang=en> (21 Ağustos, 2012).
- Hüseyin Özcan/Murat Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, Der Yayınevi, İstanbul 2011.
- James G. March, **Democratic Governance**, Free Press, England 1995.
- Kaboğlu İbrahim, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul 2011.

Karagöz Kasım, **Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Halk Girişimi**, Ankara 2011.

Karl Lowenstein, **Political Power and The Government Process**, University of Chicago Press, USA/Canada 1965.

M. Tefik Gülsoy, “*Türkiye’de Siyasal Partilerin Anayasal Statüsü*”, E-Akademi: 60 Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Şubat 2007.

Mark Bevir, **Democratic Governance**, Princeton University Press, Princeton 2010).

Mustafa Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları**, Turhan Kitabevi, Ankara 2002.

Norman Davies, “Comparing Referenda and Plebiscites”, in: http://www.therepublicans.com.au/index.php?option=com_content&view=article&id=78:comparing-referenda-and-plebiscites&catid=24&Itemid=117

Norman Dorsen, Michel Rosenfeld, Andras Sajo & Susanne Baer, **Comparative Constitutionalism: Cases and Materials**, West Group, St. Paul, Minnesota 2003.

Oktay Uygun, **Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011.

Oktay Uygun, **Federal Devlet: Temel İlkeler, Başlıca Kurumları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2007.

Pippa Noris, **Making Democratic Governance Work: How Regimes Shape Prosperity, Welfare and Peace**, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

Randall Peerenboom, “*Human Rights and Rule of Law: What’s the Relationship?*”, 36 Georgetown Journal of International Law (2005).

Raymond Plant, **Modern Political Thought**, Basil Blackwell, Oxford 1991.

Robert A. Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996.

Süleyman Yaman Koçak & Ali Ekşi, “*Katılcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler*”, 21 SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi-, 21 Sosyal Bilimler Dergisi (2010).

Thomas Hale & David Held, eds., **Handbook of Transnational Governance: Institutions & Innovations**, Polity Press, Cambridge 2011).

Thomas M. Franck, “*The Emerging Right to Democratic Governance*”, 86 The American Journal of International Law (1992).

Turhan Mehmet, **Anayasal Devlet**, Ankara 2005.

UNDP Türkiye, “Demokratik Yönetişim”, <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=318> (20 Ağustos, 2012).

Will Kymlicka, **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights**, Oxford/New York 1995.